

Отримано: 11 жовтня 2017 р.

Прорецензовано: 17 жовтня 2017 р.

Прийнято до друку: 19 жовтня 2017 р.

e-mail: tshkarban@gmail.com

DOI: 10.25264/2519-2558-2017-68-77-80

Шкарбан Т. М. Складні конструкції з однорідною супідрядністю в поетичному мовленні / Т. М. Шкарбан // Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Філологічна». – Острог : Вид-во НаУОА, 2017. – Вип. 68. – С. 77–80.

УДК 811.161.2'367.335

Шкарбан Тамара Миколаївна,кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови імені проф. К. Ф. Шульжука,
Рівненський державний гуманітарний університет**СКЛАДНІ КОНСТРУКЦІЇ З ОДНОРІДНОЮ СУПІДРЯДНІСТЮ
В ПОЕТИЧНОМУ МОВЛЕННІ**

У статті досліджено частоту використання, довжину, особливості формально-граматичної структури складних конструкцій із однорідною супідрядністю в поетичних текстах. Розглянуто порядок розміщення частин і компонентів, особливості внутрішньої структури (повнота / неповнота, односкладність / двоскладність, поширеність / непоширеність, ускладненість / неускладненість), схарактеризовано часові параметри предикативних одиниць, вивчено специфіку синтаксичних засобів зв'язку.

Ключові слова: конструкція з однорідною супідрядністю, формально-граматична структура, внутрішня структура, порядок розміщення частин і компонентів, синтаксичні засоби зв'язку.

Шкарбан Тамара Николаевна,кандидат филологических наук, доцент кафедры украинского языка имени проф. К. Ф. Шульжука,
Ровенский государственный гуманитарный университет**СЛОЖНЫЕ КОНСТРУКЦИИ
С ОДНОРОДНЫМ СОПОДЧИНЕНИЕМ В ПОЭТИЧЕСКОЙ РЕЧИ**

В статье исследованы частота использования, длина, особенности формально-грамматической структуры сложных конструкций с однородным соподчинением в поэтических текстах. Рассмотрены порядок размещения частей и компонентов, особенности внутренней структуры (полнота / неполнота, усложненность / неусложненность, односоставность / двусоставность), охарактеризованы часовые параметры предикативных единиц, изучена специфика синтаксических средств связи.

Ключевые слова: конструкция с однородным соподчинением, формально-грамматическая структура, внутренняя структура, порядок размещения частей и компонентов, синтаксические средства связи.

Tamara Shkarban,Candidate of Philological Sciences (PhD), Associate Professor at the Professor K. F. Shulzhuk
Ukrainian Language Department, Rivne State Humanitarian University**COMPLEX SENTENCES WITH HOMOGENEOUS SUBORDINATION IN POETIC SPEECH**

The article investigates frequency of use, length, features of the formal-grammatical structure in complex sentences with a homogeneous subordinate clause (SHS) in poetic texts. Besides the order of sentence parts and components, peculiarities of the internal structure, time parameters of predicative clauses have been described. The specificity of syntactical means of communication has been also studied.

The frequency of SHS in poetry is connected to expressive possibilities of its structure. The length of the SHS in poems is often longer than the medium length due to the methods of blocking the predicative clauses, which are specific for poetic speech. In poetic texts, SHS tend to reach fullness, twofold, prevalence and complexity. Special parallelism of the homogeneous subordinate clauses. The past time predominance over the present in subordinate clauses is insignificant. There are sentences in which different times are used together. The rhythm of the poetic text conduces to the predominance of SHS, in which each subordinate clause is connected to the main clause by another coordinating conjunction. Clauses with different conjunctions or their forms function within subordinates half intermittently.

Key words: sentence with homogeneous subordination, formal-grammatical structure, internal structure, sentence parts and components, syntactical means of communication.

Конструкція з однорідною супідрядністю (КОС) – одна з центральних моделей складного багатоконпонентного речення (СБР). КОС поширені в різних стилях сучасної української мови, однак закладені в них можливості гнучкості структури забезпечують їм особливий статус у поетичному тексті.

У вітчизняному мовознавстві КОС досліджували О. Вержбицький, І. Чередниченко, Б. Кулик, І. Кучеренко (типологія СБР із урахуванням конструкцій із однорідною супідрядністю), С. Морозова (КОС

в історії мови), С. Єрмоленко, А. Коваль, С. Марич, Ю. Ричагівська (експресивно-виражальні можливості КОС). Найбільший унесок у вивчення особливостей функціонування КОС зробив К. Шульжук, який звернув увагу і на синтаксичну структуру, і на семантичну організацію, і на стилістичні функції КОС. Важливі висновки про специфіку складних конструкцій із однорідною супідрядністю представлені в дослідженнях А. Загнітка. Однак особливості функціонування КОС в окремих стилях чи жанрах не були предметом окремого дослідження.

Мета наукової розвідки – на прикладі поетичного мовлення дослідити вплив стилістичної маркованості конструкцій із однорідною супідрядністю на їхню частоту використання, довжину, формально-граматичну структуру й виражальні можливості.

У художньому й публіцистичному стилях на 100 сторінок тексту в середньому припадає 20–40 конструкцій. Цей показник значно вищий від, скажімо, рівня частоти використання КОС у наукових текстах (10–15 речень на 100 сторінок). Безперечно, на показник частоти використання КОС впливає індивідуальний авторський стиль, однак таке коливання все одно не виходить за межі зазначеної тенденції. За нашими даними, показники частоти використання КОС у прозових і поетичних текстах суттєво не відрізняються (наприклад, 23 і 24 конструкції відповідно в поетичних і прозових текстах В. Бобинського). Очевидно, певна експресивність, породжувана вже самою структурою КОС, сприяє вищій частоті використання конструкцій у художньому стилі (зокрема й поетичному мовленні), аніж у наукових текстах, в основному позбавлених емоційного чинника.

Довжина складного речення пов'язана з позамовними (серед них – обсяг оперативної пам'яті людини) й суто лінгвістичними факторами. До останніх передусім зараховують здатність речення до блокування його компонентів, що, на думку Г. Калашникової, забезпечує перекодування матеріалу [3, с. 58]. У конструкції з однорідною супідрядністю в ролі оперативних одиниць пам'яті поряд із окремими предикативними компонентами виступають і цілі блоки предикативних одиниць. Тісно пов'язані однофункційні супідрядні формують окремий блок, який функціонує як одиниця оперативної пам'яті. У такий спосіб смислове сприйняття конструкції полегшується.

За нашими підрахунками, у КОС кількість однорідних супідрядних рідко виходить за межі шести. Зазвичай функціонують структури з двома чи трьома підрядними компонентами [пор.: 6, с. 105]. Однак у поетичному мовленні ми зафіксували речення з 10–14-ма підрядними компонентами. У цьому контексті доречно згадати дослідження Дж. Юла, В. Адмоні, Г. Лесскіса, Н. Ганцовської – учених, які довжину речення пов'язували зі стилістичним чинником.

У поетичному мовленні середня довжина КОС становить 3,5 компонента (це більше, ніж у прозових, публіцистичних і драматичних текстах). Однак саме у поетичних творах ми віднайшли раритетні структури з 10–15 підрядними компонентами, адже смислова єдність однорідних супідрядних та їхня структурна неповнота, позиція супідрядних щодо головної частини, пропуск підрядних сполучних засобів – характерні для поетичного тексту способи блокування предикативних одиниць у КОС. Порівняно довші конструкції зафіксовано в поетичних творах Лесі Українки, П. Грабовського, О. Олеся, М. Рильського, В. Стуса, І. Драча.

Наші спостереження засвідчили, що КОС із поетичних текстів вирізняються й деякими особливостями синтаксичної структури. Наприклад, у поетичному мовленні рідко трапляються структури з інтерпозицією блоку однорідних супідрядних. Зазвичай функціонують речення з постпозицією та препозицією блоку супідрядних, причому загальна тенденція для художнього стилю в переважанні постпозиції блоку однорідних супідрядних щодо головної частини не порушується, хоч різниця між двома структурними різновидами мінімальна. Однак стилістична фігура періоду більш природно формується на тлі КОС, у яких однорідні супідрядні стоять перед головною частиною:

*Коли я один-однісінький
серед зелених снігів Приуралля,
коли в казармі порожньо
серед ліжок і пірамід,
коли я стовбичу на цьому
днювальному місточку
самотній – на обидві земні півкулі,
як холодна колодочка караульного ножа,
коли ти така далека-далека,
така миттєва, потойбічна майже,
як спалах, вихоплений з ракетниці,
швидко згасаєш на спиртовому полум'ї
синюватого, майже непомітного
уральського морозу,
заклинаю, немов клинок!
Віддалена від мене на сімсот тридцять чотири дні,
на сімсот тридцять чотири «здрастуй»,
Скажи, що ти мене любиш (В. Стус).*

Спостереження над видо-часовим планом предикативних одиниць у КОС різної стилістичної маркованості дали змогу виділити таку тенденцію: тяжіння до теперішнього часу найсильніше виявляється в КОС із наукових текстів. Центральність минулого часу в КОС, уживаних у художньому стилі, пов'язана з епічним елементом, який найчастіше потребує реальної модальності минулого часу. Однак у поетичному мовленні перевага минулого часу в КОС є незначною: активно функціонують структури з такими часовими параметрами в блоці підрядних компонентів: теперішній час (*Коли виростає мідна квітка місяця на міцному стеблі – на шпилі Джеварі, коли затихають у долах коліскові і звук людської ходи, – вони оживають і говорять до мене...* (С. Жолоб)); минулий час (*Дай жміночку зерна І освятити правдивою льозою, Бо розсмоктались в тиші імена, Сплили в імлу, як листя за водою. Бо обірвались тіні на вітрах І павутиння прядивом повисло На тих, колись великих іменах, Тепер уцент спотворених умисно* (В. Куйбіда)); майбутній час (*Про що ти будеш думати в мовчанні, Як золото додолу опадє І осінь затихаючим зітханням У зиму непомітно перейде* (А. Волинська)). Структури, у яких у блоці підрядних компонентів поєднано різні часові плани, займають периферійну позицію: *Я знаю, знаю тільки те, Що підеш ти, – і вирита могила, І згасло сонце золоте* (О. Олесь); *Так легко на душі, що снігом білим Припорошило осені печаль. Що сніг хрумкоче яблуком доспілим І що мені прожитого не жаль* (С. Давидяк).

Однорідність реальних змістових наповнень, виражених підрядними компонентами в КОС, сприяє паралелізму в їхній структурі, забезпечуваного як лексичними, так і граматичними засобами, які зазвичай виступають у поєднанні. Така тенденція найбільшою мірою стосується конструкцій із поетичних текстів. Ідеться не лише про однакове розміщення членів речення, але й про наявність спільних для підрядних компонентів членів речення, функціонування однакових сполучних засобів, використання однакових або споріднених слів: *Не треба забувати, хто кого зрадив, хто кого терзав* (Л. Костенко); *Хай уже читальник пізнає, хто вона, хто він під цю хвилину* (М. Рильський); *Відомо всім, що ніч бува по дневі, А день по ночі!* (Леся Українка).

Зазвичай кожен підрядний компонент у КОС приєднується до головної частини окремим сполучним засобом («багатоскріпні» ряди), однак у поетичному мовленні регулярно функціонують структури, у яких при деяких підрядних компонентах відсутні підрядні сполучні засоби («односкріпні» ряди). Це, очевидно, передусім пов'язано з ритмікою твору. Більшість дослідників «односкріпні» структури вважають похідними від «багатоскріпних». На їхню думку, перший різновид виникає з другого шляхом опущення підрядних сполучних засобів. Однак деякі граматисти допускають і протилежний напрямок похідності структур за певних семантичних умов [1].

Проблема «односкріпності»/«багатоскріпності» КОС пов'язана з питанням про обов'язковість/факультативність підрядних сполучних засобів, яка залежить від багатьох чинників: специфіки структури всієї конструкції, особливості будови підрядного компонента, розміщення підрядних сполучних засобів, функційної маркованості однорідних супідрядних, їх модальних та конструктивних якостей. Такі тенденції загалом стосуються і структур із поетичного мовлення [5, с. 13]. Однак варто звернути увагу на те, що в поетичних творах тяжіння до обов'язковості підрядних сполучних засобів виявляється сильніше, ніж, наприклад, у прозових текстах, через часто вживану парцеляцію, довжину конструкції, більшу семантичну спаяність поетичного тексту.

У КОС підрядні компоненти можуть приєднуватися до головної частини як однаковими, так і різними сполучними засобами. Із наукових текстів ми не дібрали жодної КОС із різними підрядними сполучниками, жодної, у якій одні підрядні компоненти приєднуються сполучниками, інші – сполучними словами або різними формами того самого сполучного слова. Зафіксовано лише незначну кількість структур із різними сполучними словами або різними формами того самого сполучного слова. Така закономірність, очевидно, пов'язана з чіткістю та однозначністю, властивими науковому стилю, «намаганням вибрати єдино можливий граматичний засіб, у цьому випадку – абсолютно визначений сполучник (сполучне слово)» [2, с. 102]. У художньому стилі, зокрема й у поетичному мовленні, конструкції з різними сполучними засобами в блоці однорідних супідрядних – явище напіврегулярне: *Навіть, коли згаснуть ув останнє Всіх на світі воєн багреці, Навіть, якщо вірші – про кохання, Все одно в житті вони бійці* (Г. Світлична); *Вставай, Хто живий, в кого думка повстала!* (Леся Українка).

Стилістична й жанрова маркованість конструкції впливає також на її внутрішню структуру. Так, неповнота структури КОС у художньому стилі часто є одним із засобів надання вислову експресивності, тимчасом як у науковому стилі це не передбачено. Неповнота підрядних компонентів можлива лише в тому випадку, якщо на членах речення, які опускають, не акцентовано увагу. У поетичних текстах, за нашими підрахунками, частіше простежується неповнота підрядних компонентів, а не головної частини. Очевидно, до динамізму, стислості, лаконізму більше тяжіють структури з великою кількістю підрядних компонентів. Загалом зафіксована тенденція до двоскладності й повноти у внутрішній структурі КОС не порушується в поетичному мовленні.

Незважаючи на описувану вище тенденцію поетичного мовлення до стислості й лаконізму, КОС із поетичних текстів можуть мати ускладнену внутрішню структуру, адже, як зауважує Н. Формановська, «експресія будується на суто впорядкованих і тому очікуваних ритмах (фігури з однорідністю, повтором, паралелізмом і т. ін.) і на переборах ритмів, які порушують очікування (парцеляція і т. ін.)»

[4, с. 138]. Ми зафіксували такі види ускладнення структури КОС у поетичних текстах: однорідні члени речення (*Я випитав би в прадіда рецепта, Щоб уночі мені також не спалося, Щоб міг і я погладити по гриві Гнідих і сивих, чалих і буланих* (М. Пшеничний)); відокремлені означення (*Чи не здається їм, що принесуть з собою Новії, ще не співані пісні, Що в краю темному, сповитому журбою, Блиснуть пісні, мов блискавки ясні?* (Леся Українка)); звертання (*Пане Федеріку, Я знаю, що ні вітру, ні саней, Ані коня немає в вашім вальсі, Що все це – тільки вигадка моя* (М. Рильський)); вставні й вставлені одиниці (*Тоді й прибуде віри в нас В той щедрій світ, у ту планету, Де спить на озері баркас І в добрі вірують прикмети. Де хліб і сіль – хай буде так! – Віршами стиглими освячені, Де зір не вяне дикий мак І не кінчаються побачення* (Г. Світлична)); *Та, мабуть, головне не в тому, чи міняєтесь ви, чи ні* (С. Давидяк)); порівняльний зворот (*Мама чекали довго, поки я слово виняньчу, Поки я серце вичую вже на його крилі. Поки на теплім аркуші їх, мов ікону, висвічу – З яблуками в долонях і смутю на чолі* (М. Тимчак)); слова-речення та вигуки (*Я не залізний, ні, та я міцний, Бо від землі я набираюся сили, Бо знаю лік для мене помічний – Моє перо, папір, чорнило* (С. Давидяк); *О відступися, вся на світі лжа, Отут, коло ясного дому, Де визріва опарою діжа, Де задум хліба визріва вагомо* (Г. Світлична)).

Отже, синтаксична структура конструкцій із однорідною супідрядністю з поетичних текстів загалом підпорядкована загальним тенденціям, властивим для художнього стилю, однак деякі закономірності частково модифіковані ритмікою, архітектонікою поетичного твору: гнучкість у введенні однорідних супідрядних до блоку підрядних компонентів, виразний паралелізм у структурі, породжуваний однорідністю смислових наповнень підрядних компонентів, переважання конструкцій із позиційним розміщенням частин і компонентів, здатних бути базою для побудови стилістичних фігур.

Література:

1. Гаврилова Г. Ф. Усложненное сложное предложение в русском языке / Г. Ф. Гаврилова. – Ростов-на-Дону, 1979. – 228 с.
2. Ганцовская Н. С. Многокомпонентные сложноподчиненные конструкции в научном стиле / Н. С. Ганцовская // Вопросы лексики и грамматики русского языка: Сб. науч. тр. – М., 1967. – С. 90–102.
3. Калашникова Г. Ф. Многокомпонентные сложные предложения в современном русском языке / Г. Ф. Калашникова. – Харьков, 1978. – 159 с.
4. Формановская Н. И. Стилистика сложного предложения / Н. И. Формановская. – М., 1978. – 239 с.
5. Шкарбан Т. М. Складні конструкції з однорідною супідрядністю в сучасній українській мові : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / Т. М. Шкарбан. – К., 1997. – 24 с.
6. Шульжук К. Ф. Складні багатоконпонентні речення в українській мові / К. Ф. Шульжук. – К. : Вища шк., 1986. – 183 с.